

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ

Книга 2 – ГЕОГРАФИЯ

Том 112

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTI DE GEOLOGIE ET GEOGRAPHIE

Livre 2 – GEOGRAPHIE

Volume 112

ПРЕГЛЕД НА ПРОУЧВАНИЯТА ЗА РАЗВИТИЕТО И УПРАВЛЕНИЕТО НА ТУРИЗМА В ПЛАНИНСКИТЕ ТЕРИТОРИИ НА БЪЛГАРИЯ

МАРИАНА АСЕНОВА

Катедра „География на туризма“

e-mail: mariana.assenova@gmail.com

Mariana Assenova. REVIEW OF RESEARCH ON TOURISM DEVELOPMENT AND MANAGEMENT IN THE MOUNTAIN TERRITORIES OF BULGARIA

The aim of the article is to review the studies carried out to date on tourism resources and tourism development in mountain regions of Bulgaria and to outline the areas with the highest degree of knowledge, as well as to systematize the approaches to regional tourism studies in Bulgarian mountains. The chronological approach is applied and the collected information is systematized on spatial and thematic basis too. In conclusion the territorial studies of mountain settlements, resorts, municipalities and regions are divided into groups based on the scientific approach and the research methods applied.

Keywords: mountain tourism, tourism resources, tourism development, research.

ВЪВЕДЕНИЕ

Независимо че българските планини предлагат възможности за отдих както през лятото, така и през зимата и позволяват по-дълъг туристическият сезон, отколкото на морето, те привличат вниманието с цел усвояването им за целите на туризма на значително по-късен етап в сравнение с черноморското крайбрежие. Израз на този интерес са разработените през 50-те, 60-те и 70-те

години териториалноустройствени планове на българските планини Витоша, Рила, Пирин и Западни Родопи.

Във връзка с продуктовата диверсификация на българския туризъм усвояването на планинските територии в последните десетилетия се разглежда като възможност за намаляване на териториалната и времева концентрация на туристическото търсене. В актуализираната версия на Националната стратегия за устойчиво развитие на туризма в Република България, 2014–2030 г. (2017) планинският туризъм (по-специално ски туризмът) е определен като доминиращ продукт в туристическото портфолио на страната, а като перспективни продукти са посочени и други видове с потенциал в планинските райони – културен, здравен, селски, еко, приключенски и др. Научните изследвания на туризма в планинските райони на страната обаче с малки изключения са спорадични при липса на специален фокус и регулярност. Те са резултат от индивидуалните търсения и интереси на отделни изследователи, а не плод на целенасочено набиране, обработка и анализ на информация за състоянието и потенциала на планинския туризъм с цел подпомагане на информирана туристическа политика в планинските райони. Единственото съществено изключение е монографията „Природният и икономическият потенциал на планините в България“ (1989). Освен това в периода 2012–2016 г. са извършени целенасочени изследвания на туризма в избрани планински райони на страната, като част от проекта „Планината – модели на социално-икономическо и културно развитие. Перспективи пред регионалните политики и трансграничното сътрудничество“, осъществяван от Университетския комплекс по хуманитаристика „Алма Матер“ на СУ „Св. Климент Охридски“¹. Систематизирана информация, предоставяна от НСИ, е налична само за планинските курорти Боровец и Пампорово след 2005 г.² Независимо от това в страната са осъществени редица проучвания на ресурсите и развитието на планинския туризъм на национално, регионално и локално ниво, при които са използвани подходящи методи и инструменти от международната практика, но същевременно са разработени отделни методики и цялостни системи за мониторинг и оценка на ресурсите и предлагането, търсенето и влиянията на туризма в различен териториален обхват.

---

¹ Комплексът е финансиран по проект на Фонд „Научни изследвания“ към Министерството на науката, образованието и младежта.

² В изпълнение на Решение № 45 на МС от 25 януари 2005 г. за определяне на селищни образувания с национално значение.

МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

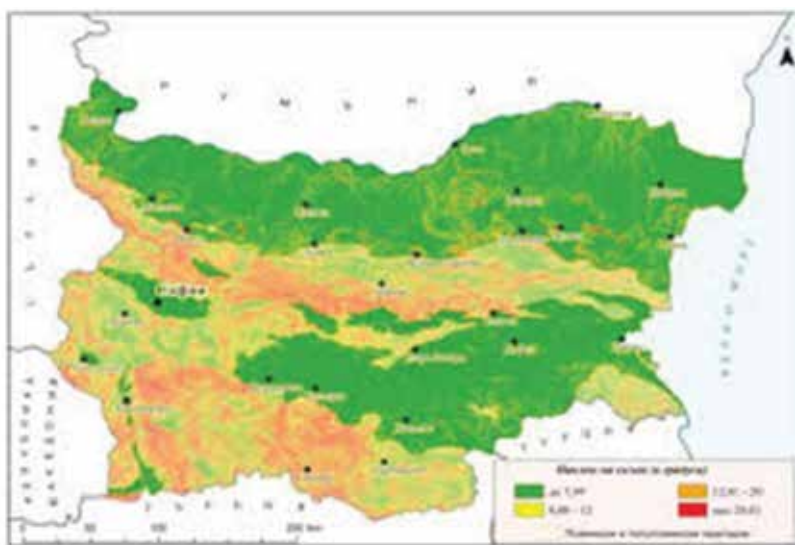
За целта на настоящото проучване се възприема дефиницията за планински туризъм на Световната туристическа организация³ (СТО), съгласно която „планинският туризъм е вид туристическа дейност, която се осъществява в определено и ограничено географско пространство като хълмове или планини с отличителни характеристики и атрибути, присъщи на специфичния ландшафт, топография, климат, биоразнообразие (флора и фауна) и местната общност. Той обхваща широка гама от свободното време и спортните дейности на открито“. Това определение кореспондира с извеждането му като самостоятелен вид туризъм според географската среда, в която се осъществяват туристическите пътувания и дейности (Воденска и Асенова 2011), но може да се подразделя допълнително по височинни пояси. Според посоченото определение планинският туризъм включва широк спектър от рекреационни, познавателни и спортни дейности в планинска и полупланинска среда. Основен ресурс за неговото развитие са разнообразният релеф, здравословният климат и съхраненото биоразнообразие в планините на България, както и минералните води и културното наследство, като най-популярните му форми са стационарната планинска рекреация, пешеходният туризъм и зимните спортове (Асенова и др. 2010; Маринов и Асенова 2018). Малчев и Сотиров (2015), проследявайки хронологията на туристическото проникване в планините, посочват следните му форми: алпинизъм, балнеолечение, климатолечение, езерен и ски туризъм, но може да се добавят и други, свързани с практикуване на различни дейности на открито, както и екотуризъм и селски туризъм. Както е видно, трябва ясно да се разграничат планинският туризъм и туризмът в планински територии (Маринов и Асенова 2018), като вторият е с много по-широк обхват от гледна точка на дейностите, които може да се практикуват в планински райони (функционалните видове туризъм) и които често са обвързани и трудно отделими. По тази причина в обхвата на изследването попадат всички проучвания за развитието и управлението на туризма в планинските територии на страната, включително и тези, отнасящи се до развитието на планинския туризъм.

Важен проблем, свързан с нуждата от посоченото разграничаване, е определянето на обхвата на планинските райони (Маринов и Асенова 2018), тъй като пространственият подход (физикогеографски и административен или политически) е относително по-лесно приложим както в практически, така и в политически аспект (Koulov et al. 2016). В различните страни са изведени и се прилагат различни критерии за определяне на планински райони, но те винаги включват надморската височина, която варира най-често в зависимост от тяхната географска ширина. Други използвани (модифициращи) критерии са наклон на склоновете и/или относителна височина (Маринов и Асенова 2008).

---

³ <http://marketintelligence.unwto.org/content/rural-and-mountain-tourism>

В България за целите на регионалното развитие се допуска в административно-териториалните области на страната да се обособяват райони за целенасочена подкрепа от държавата⁴, към които се отнасят планинските и полупланинските райони на страната. Планинският район е нормативно определен като територия във височинния пояс с долна граница 700 m надморска височина, а полупланинският – във височинния пояс с долна граница 500 m и горна граница под 700 m надморска височина и наклон на склона най-малко 8 градуса или територия под 500 m надморска височина и наклон на склона най-малко 8 градуса, локална амплитуда на релефа най-малко 100 m или климатичен контраст, равен или над 35 на сто⁵. На основата на тези показатели в рамките на проект „Определяне на териториалния обхват на планинските, полупланинските и приграничните райони в България на ниво общини за целите на разработването на целенасочена инвестиционна програма за развитие на изоставящи райони“, разработен и изпълнен по поръчка на Министерството на регионалното развитие и благоустройството (МРРБ) (Върбанов и др. 2015), са очертани границите на планинските и полупланинските територии в страната (фиг. 1). Преглед на предходни схеми за определяне на обхвата на планинските райони е извършен от Маринов и Асенова (2018), като той показва, че „ясното и еднозначно делимитиране на планинските райони е проблематично“.

Фиг. 1. Обхват на планинските и полупланинските територии на България (Илиева 2016)

Fig. 1. Scope of mountainous and semi-mountainous territories in Bulgaria (Ilieva 2016)

⁴ Чл. 5 на Закона за регионалното развитие, посл. изм. и доп. ДВ, бр. 28 от 29 март 2018 г.

⁵ Допълнителни разпоредби на Закона за регионалното развитие, посл. изм. и доп. ДВ, бр. 28 от 29 март 2018 г.

В научен аспект, в България неофициално се приема превишение от около 500–600 m, за да се разглежда дадено пространство като планина, независимо че при проучване на природния и икономическия потенциал на планините в България от екип на БАН (Мишев и др. 1989) се анализира и категорията много ниски планини, достигащи до 500-600 m н.в. От гледна точка на планинския туризъм и отдиш за планински следва да се смятат само териториите с надморска височина над 600 m (Еврев 1987; Маринова и Асенова 2018), но с изричното уточнение, че някои дълбоко врязани долини и селищата в тях също трябва да се причислят към планинските райони въпреки по-малката си надморска височина. Това означава, че в обхвата на териториите за планински туризъм попадат частите от Рила, Пирин, Западни Родопи, Западна Стара планина, Средна Стара планина, Витоша, части от Предбалкана, Осоговска планина и Средна гора с надморска височина над 600 m. Същевременно за развитието на туризма и отдиша в страната значение имат и други по-ниски планини и полупланински райони, особено Странджа, Източните Родопи, Източна Стара планина, части от Предбалкана и др. Съобразно цитираната дефиниция на СТО те също са включени в обхвата на настоящия обзор, независимо че по посочения критерий не би следвало да се обособят като територии за планински туризъм.

Целта на настоящото изследване е да се направи преглед на провежданите до момента проучвания на туристическите ресурси и туристическото развитие в планинските райони на България, за да се изведат районите с най-висока степен на проученост и да се систематизират подходите при териториалните проучвания на туризма в българските планини.

Обект на проучване са публикациите за туризма в планинските райони на България, а предмет на изследването са техният териториален и тематичен обхват, както и използваният методически инструментариум. Разгледани са териториалноустройствени планове на планински територии и планове за управление на защитени територии, както и над 120 научни публикации. В проучването не са обхванати стратегически документи с отношение към туризма, както и общински планове за развитие. Направен е опит за идентифициране на всички публикувани научни изследвания както в интернет по ключови думи, така и чрез изследване на съдържанието на монографии, научни списания и сборници.

При изследването е приложен хронологичният подход, като набраната информация е систематизирана на тематичен и на пространствен принцип – общо за страната и за по-значимите планински територии, а в заключение териториалните проучвания на планински селища, общини, области и райони са обособени в групи на основата на използваните подходи и научни методи на изследване.

РЕЗУЛТАТИ

Териториалноустройствени планове и планове за управление

За планините в България са разработвани редица териториалноустройствени планове (по Еврев 1987). Още през 1954 г. е разработен Генерален план за планината Витоша. Общият рекреационен капацитет е определен на 110 000 души (по 5 д/хектар), като зимният капацитет е определен на 40 000 души, от които половината скиори. Предлага се преодоляване на дисперсното разположение на обектите за туристическите обекти и групирането им в 10 групи, наречени туристически центрове, 5 от които за зимен спорт, както и промяна на неефективния ведомствен начин на ползване на почивните станции с редуциране на леглата до 6000–7000. Общият леглови капацитет, с частните квартири в селищата и временните летни подслони, се предлага да достигне 17 200 легла. Възприета е радиална транспортна достъпност, без пресичащи планината диаметри.

Генерален план за Рила е разработван през 1962 и 1968 г. (по Еврев 1987). Според плана в Рила трябва да се развиват дейностите туризъм, алпинизъм, ски спорт, балнеолечебен отдих, високопланинско климатолечение и профилактика. Общият туристически капацитет се предлага да достигне 42 000 легла, от които 27 000 за целогодишно ползване и 15 000 за сезонно лятно ползване при радиално навлизане в планината. Предвижда се легловата база да се изгражда в около 20 курорта, разположени на надморска височина от 800 до 1700 m, които са отдалечени от съществуващи селища, т.е. да се развиват като монофункционални комплекси. Планът търпи критика по отношение на малкия среден капацитет на курортите, което би ги направило икономически неефективни (Еврев, 1987), а това е аргумент да се предложи развитие на по-малко на брой утвърдени курорти с по-голям капацитет като Боровец, Говедарци, Паничище, Семково, Юндола, както и селищата с постоянно население. Планът е доразвит и допълнен през 1975 и 1982 г., като при актуализацията е чувствително завишен допустимият капацитет на настанителната база. Предлага се да се създаде надведомствен орган за управление устройството на планината.

За Пирин териториалноустройствена схема е разработена през 1972 г. (по Еврев 1987). Общият туристически капацитет се предвижда да достигне 23 800 легла, от които около 6000 легла в границите на сегашния Национален парк „Пирин“. Проектът предвижда гр. Банско да се оформи като основен изходен пункт към планината и като център на ски спорта в нея, като легловата база да се съсредоточи в три пункта – Предела, Папазчаир и Василак. Единствено изграждането на високопланински комплекс при Василашките езера на 2050 m с капацитет 2000 легла е било критикувано. Впоследствие през

1977 г. е разработен проект за устройство на обявения през 1976 г. Народен парк „Пирин“ с три изходни пункта към него – Банско, Разлог и Сандански, като значително се намалява капацитетът на настанителната база в обхвата на парка и се предлага обособяване на две зони за ски – при Тодорин връх с капацитет 2000 скиори и при Юлен–Каймакчал с капацитет 1000 скиори. През 1983 г. е разработен проект за курортно-туристическа локализация Добринище – х. Гоце Делчев, който предвижда съчетаване на балнеолечението, планинския туризъм и ски спорта в района.

За Западните Родопи Районна териториалноустройствена схема е разработена през 1978 г. (по Еврев 1987). Общият рекреационен капацитет на района възлиза на 540 000 посетители. Предлага се изграждане на самостоятелни обществени комплекси, както и такива към съществуващи селища – Лилково, Ситово, Дедево, Скобелево, Яворово и др. Общо в района се предвиждат 105 000 легла (при съществуващи 21 000), като от тях около 58 000 са за социален отдих, над 8000 – за международен туризъм – разпределени в Пампорово, м. Ардашлъ, м. Смолянски езера, Широка лъка, Девин, Нареченски бани, Велинград и край яз. „В. Коларов“.

За Западна и Средна Стара планина, Средна гора и Осоговска планина не са разработвани общи териториалноустройствени планове, с изключение на териториалноустройствени планове за части от Средна Стара планина в периода 1976–1984 г. – за курортно-туристическите зони Тетевен–Рибарица, яз. „Сопот“, Априлци, Бели Осъм–Шипково, Троян–Беклемето, които са обобщени в Териториалноустройствен план за развитие на отдиха и туризма в старопланинската част на Ловешки окръг (Еврев 1987).

Нови териториалноустройствени планове на планински райони в последните три десетилетия не са разработвани. Нещо повече, след приемането на Закона за устройство на територията през 2001 г., който заменя действащия дотогава Закон за териториално и селищното устройство, се променя системата от документи за пространствено развитие на национално и регионално ниво и за разработването им липсва нормативна база. Устройственото планиране вече се осъществява чрез устройствени схеми и устройствени планове, а след 2012 г. планирането на пространственото развитие е предмет изцяло на Закона за регионалното развитие – чрез Национална концепция за пространствено развитие, регионални схеми за пространствено развитие на район от ниво 2 и регионални схеми за пространствено развитие на област.

За сметка на това след 2000 г. бяха изготвени и приети Планове за управление на националните паркове „Централен Балкан“ (2001 г., актуализиран през 2016 г.), „Рила“ (2001) и „Пирин“ (2004) и на природните паркове „Витоша“ (2005), „Врачански Балкан“ (2011) и „Беласица“ (2016), като се подготвя планът за Природен парк „Българка“. Чл. 55 на Закона за защитените територии предвижда плановете за защитените територии да се актуализи-

рат на всеки 10 години, но противоборството между заинтересованите при актуализирането на плановете за „Рила“, „Пирин“ и „Витоша“, най-вече по отношение на усвояването им за целите на туризма, възпрепятства своевременното им приемане от Министерския съвет. По същата причина Природен парк „Странджа“, обявен през 1995 г., все още няма приет план за управление. Плановете за управление на споменатите национални и природни паркове обхващат обаче само част от планинските райони, а именно защитената природна среда. Цялата територия на планините, заедно с планинските селища, може да бъде предмет на устройствени схеми в целия им обхват, които без съмнение не само по-обхватно, но и по-комплексно ще третираат проблемите на устройството, опазването и развитието на планинските райони (Еврев 2005).

Според Еврев (2005) сериозна задача на МРРБ е да възстанови практиката на планиране на регионално равнище и да намери подходящ механизъм за възлагане и изработване на „териториалноустройствени плановете на планинските райони“. Тази практика следва да се обвърже с изготвянето и одобряването на закон за планината. В периода 1993–2000 г. са разработени няколко проектозакона за планинските територии (1993, 1996, 1998 и 2000 г.) с цел развитие на планинските райони, управление на програмите за развитие на планинските райони, планиране и устройство, както и тяхното опазване (Божкова 2000). Идеята за подобен закон се обсъжда отново през 2007, както и в края на 2012 г.

През 1996 г. е разработен План за управление на околната среда на курортни зони Банско и Боровец (Маринов, Попова и др. 1996), който се отличава както от устройствените плановете, така и от плановете за управление на защитени територии. Основният акцент на плана е върху подпомагане на управлението на туризма в двете курортни зони за постигане на баланс между туристическото развитие и опазването на околната среда (туристическо развитие, съобразено с околната среда). Планът се интерпретира като „рамков план“ (обща стратегия), въз основа на който може да се изготвят по-конкретни планови документи (устройствен план, стратегия за туристическо развитие, инвестиционна програма, план за мониторинг на въздействията върху околната среда и др.). Планът се отличава и в методологическо отношение: изходна теоретична основа е концепцията за системата на туризма; направен е опит за преодоляване на разделението между планирането на развитието, устройственото планиране и опазването на околната среда; от широк интердисциплинарен екип е осъществено детайлно проучване на съвременното състояние, включващо ясно очертаване на териториалния обхват на курортните зони, анализи на природната среда, културно-историческото наследство и социално-икономическата среда, туристическо развитие (в т.ч. ресурсен потенциал, историческо развитие, съвременно състояние – материална база, туристическо търсене, заети в туристическото обслужване, икономическо

значение и отношение към туристическото развитие, капацитет и степен на използването му, маркетингова дейност, пространствена структура на туризма), екологична обстановка, основни аспекти на управлението (субекти, включени в управлението на курортните зони, междуинституционално взаимодействие, международни програми, съществуващи планове и намерения за развитие). Въз основа на това са изготвени концепции за устойчиво развитие на двете курортни зони, включващи SWOT анализ на туристическото развитие, очертаване на основните проблеми и насоките за решаването им, както и целите, стратегиите и препоръчителните действия за развитието на всяка от курортните зони. Интерес представлява прилагането на метода на сценариите за анализ на един от основните проблеми – конфликта между стремежа към увеличаване на туристическата дейност (в т.ч. чрез значително технизиране на средата) и статута на народен парк, както и очертаването на два типа стратегии – обща стратегия за развитие и пространствена стратегия. В плана се формулират и систематизират основните проблеми на туристическото развитие, за които може да се приеме, че са общи за всички сходни ареали в България (със значително развитие или намерения за развитие на туризма и на защитени територии в близост): проблеми на икономическата структура; проблеми на средата и нейното опазване; проблеми на статута и използването на територията (конфликт между развитие и опазване, както и между местни и национални интереси), проблеми, свързани с типа на туристическото развитие; инфраструктурни проблеми, проблеми на пазара и на реализацията на съществуващия туристически продукт, проблеми, свързани с човешките ресурси, проблеми на цялостното управление на територията, туристическото развитие и опазването на околната среда.

НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Един от първите изследователи на туризма в българските планини е Ив. Бръмбаров (1973, 1977, 1980, 1982), който концентрира своя научен интерес предимно към Родопите. Той прави оценка на курортно-туристическия потенциал на Родопите и разкрива възможностите за ефективно използване на рекреационните ресурси на планината. На количествена и качествена оценка са подложени природните и социално-икономическите условия, фактори и предпоставки, териториалното разпределение на материално-техническата база, състоянието на туристическия трафик и основните направления на туристическите потоци. При оценката на пригодността на природно-териториалните комплекси е приложен методът на баловата оценка, като заедно с това е определена поемната способност на отделни територии в Родопите за рекреационно натоварване. Осъществено е туристическо райониране на Родопите с три таксономични нива – район, подрайон, микрорайон.

Засилен е интересът към българските планини и техния туристически потенциал през 80-те години на XX в. В отделен монографичен труд са оценени природните ресурси за развитието на икономиката и рекреацията на Рила планина (Стойчев и Петров 1981). Преглед на моментното състояние и проблемите на планинския туризъм е направен от Бъчваров (1982), който разглежда планинските курорти според техния статут и ги класифицира в три типа – с международно, с национално, с регионално и с местно значение.

Географският институт на БАН осъществява цялостно проучване на природния и икономическия потенциал на българските планини (Природният и ..., 1989), като е направена морфометрична и морфогенетична характеристика на планините и покомпонентно са анализирани техните природни ресурси, включително агроклиматичният и рекреационният им потенциал.

В раздела „Рекреационен потенциал на планините в България“ Тишков (1989) прави преглед на природните рекреационни ресурси на българските планини. Оценката на рекреационната пригодност на релефа на българските планини е извършена на основата на 16 физикогеографски района, определени при физикогеографското райониране на страната от Гълъбов и др. от 1975 г. въз основа на осреднени показатели за отделните му параметри – абсолютна и относителна надморска височина, наклон на топографската повърхнина, степен на разчлененост (вертикална и хоризонтална), изложение на склоновете. Приема се, че от тези морфометрични показатели зависят редица вторични свойства на релефа – проходимост, достъпност, обзорност, разнообразие и атрактивност на ландшафта и др. Климатът е оценен чрез биоклиматичните показатели, както и чрез неговата структура с анализ на конкретната проява на времето за всяко денонощие. По определени признаци и характеристики са оценени водите и растителността, както и общата атрактивност. За оценка на цялостния природен рекреационен потенциал е приложен методът на баловите оценки. Ограничение е, че оценките са за цялата територия на съответните райони, като това не означава, че тези територии са като цяло подходящи за рекреационна дейност. В районите с висока оценка на потенциала може да има участъци, неподходящи за рекреационна дейност, и обратно – в райони с ниска оценка на потенциала може да има участъци, подходящи за рекреационно усвояване.

На основата на направения преглед Попова (1989) извършва категоризация и типология на природния рекреационно-туристически потенциал на планините в България. Изследването е извършено на основата на разчленяването на рекреационно-туристическата дейност на 4 основни типа: лечебен, закалителен, спортен и познавателен. Всеки от тях е представен от съответна група рекреационни дейности и необходимите за тях ресурси. Оценката на условията за всяка дейност се основава на съставни оценки на факторите с най-голяма значимост за съответните дейности по степен на благоприятност.

За отделните фактори са изведени параметри, които са изследвани и остойностени. На тази основа е направена категоризация на посочените райони по степен на комплексна комфортност, т.е. по брой на видовете рекреационно-туристически дейности, които могат да се практикуват в тях, и по степен на благоприятност на условията за провеждане на тези видове дейности. Анализът на комплексната комфортност е извършен поотделно за летните и за зимните видове отдих и туризъм. Извършената функционална типологизация също се опира на посочените четири типа рекреационно-туристически дейности.

В същото издание Бъчваров и Кираджиев (1989) правят оценка на антропогенните (социално-икономически) ресурси за развитието на отдиха и туризма в планините на България. Предмет на изследването са населението, селищната мрежа и наличието на антропогенни обекти с познавателна стойност от различен характер. Извършено е картиране на териториалното разпространение в българските планини на антропогенните туристически обекти с международно, национално и регионално значение. Направен е опит за балова оценка на най-важните антропогенни туристически обекти по 6 параметъра, които имат териториалноустройствена и планировъчна стойност: значимост (уникалност), транспортна достъпност, приспособяване на обекта за прием на туристи, наличие на туристическа материално-техническа база при обекта или по-далеч от него, атрактивност на заобикалящата обекта природна среда, наличие в близост на други туристически обекти.

В друга публикация Попова (1986) наред с оценката на рекреационния потенциал на планинските комплекси с ранг на район чрез използване на статистически методи анализира пространствените зависимости между туристическите ресурси, туристическото търсене и туристическата материално-техническа база. Чрез анализ на абсолютната и относителната усвоеност се предлага типология на планинските райони, въз основа на което се набелязват основни насоки за тяхното развитие.

С особен принос за обобщаване на проблемите на проектирането и изграждането на планинските курорти и на цялостното устройство на планините като среда за отдих и туризъм е монографичното издание на Еврев (1987) „Планински курорти“. В него е разгледана българската практика и са очертани тенденции в развитието на планинския отдих и туризъм с конкретни предложения за планиране и устройство на планинските територии, селища и комплекси за отдих, като е развита цялостна концепция за устройството на планината като пространство за отдих. Определени са планинските курортно-туристически райони на страната. Разгледана е и йерархичната система от териториални единици за отдих – микрорайон, зона, локализация и тяхното проектиране – граници, комплексна оценка, рекреационен капацитет и нормативи за допустимо натоварване, прогнозиране на туристическите потоци, оразмеряване на територии, капацитет за настаняване, съоръжения, персонал,

функционално-пространствено решение (обща схема). Направен е преглед на проектите за устройство на планинските курортно-туристически райони у нас – Рила, Пирин, Витоша, Западни Родопи, части от Средна Стара планина. Осъществени са градоустройствен анализ и характеристика на планинските локализации и селища за отдых (категоризация и значение, структура по функционални зони), устройство на зоните за отдых – дифузно проникване в селищата, обособяване в зона към селищата, обособяване в самостоятелни курортни комплекси. Предложена е типология и класификация на планинските комплекси, специално внимание е отделено на проучването и устройството на зоната за ски, структурата на планинските курортни комплекси. Разгледани са и композиционно-художествени проблеми при устройството на планинските курорти.

Своето виждане за планината като среда за отдых и комплексно жизнено пространство Еврев представя и в „Териториалноустройствено планиране на туризма и отдыха“ през 1999 г. Накратко са представени планинските курортно-туристически райони на страната с техните рекреационни ресурси за летен и зимен отдых. Направен е кратък анализ на състоянието на планинските селища и комплекси за отдых, както и на общия рекреационен капацитет и на капацитета на легловата база на планинските туристически райони. Синтезирано са представени съществуващите териториалноустройствени планове за планински райони в България и е развита концепция за развитието на планинския отдых и за формирането на общата териториална структура на планинските райони.

В началото на 90-те години Воденска (1992) разглежда особеностите в историческото развитие и териториалното разпределение на хижите в България като представителни за туристическото усвояване на планините. Като прилага пространствено-времевия подход и статистически методи, тя проследява промените в обема и териториалното разпределение на хижите, както и разпределението им по височинни пояси, като обособява няколко периода на развитие (1922–1944; 1945–1957; 1958–1973 и 1974–1989). Подчертава се, че до 1944 г. се наблюдава сравнително равномерно усвояване на различни височинни пояси с най-голяма концентрация в диапазона 1200–1800 m, докато през следващите периоди новите хижи се изграждат приоритетно на по-малка надморска височина (в т.ч. и под 500 m). Анализирани са влиянието на основните фактори за локализиране на хижите – степен на благоприятност на условията за отдых, основна рекреационна функция на общините (годишен, седмичен отдых и комбинацията между тях), разпределение на градското население, бъдещи рекреационни потребности (оценени въз основа на прираста на населението).

През 1990 г. Ив. Бръмбаров разглежда зоните за отдых в България с кратка характеристика за всяка зона по набор от показатели – местоположение и надморска височина, налични ресурси и туристическа инфраструктура, ка-

пацитет на настанителната база, налични обекти от туристически интерес в близост, транспортна достъпност. Обособените зони имат смесени функции, но в тях преобладават формите на краткотрайния отдих. Обхващат предимно паркове и лесопаркове, местности в горски масиви, по язовирни крайбрежия, в речни долини и др. По-голямата част от тях се ползват при посещения с нощувка. Общият брой на описаните на териториален принцип по административни единици зони е 331, от които 90 са разположени на надморска височина над 600 m и могат да се разглеждат като планински.

През 80-те и началото на 90-те години са извършени типологии на селищата с изявена туристическа функция в България от Бъчваров (1986) и от Маринов и Бъчваров (1990). Във второто изследване 42 населени места са идентифицирани като планински туристически центрове. Бъчваров (1990) идентифицира 760 населени места и селищни образувания (комплекси) с туристическа функция. Планински центрове обаче не са изрично посочени и се подчертава, че в повечето от тези селища туристическата функция е слаба. Marinov (1993) разглежда особеностите в развитието, териториалното разположение и актуалните проблеми на официално обявените курорти, от които към 1992 г. 58 са планински. Подчертава се ограниченото туристическо усвояване на планините при паритет между планинските и балнеолечебните курорти от гледна точка на настанителния капацитет, дисперсното разпределение на настанителната база и повишеното значение на базата за социален туризъм. При анализа на териториалното разпределение на планинските курорти по планини е обърнато внимание на разпределението им по височинни пояси и на съотношението между извънселищни комплекси и курортни селища с постоянно население.

В последните 20 години няколко проучвания са посветени на типологията на туристическото развитие на общинско ниво (Маринов 2002; Юркова 2012 и др.). Типологиите на общините в страната се основават на доминиращите туристически центрове и видове туризъм. Според типологията от 2002 г. общините, доминирани от планински туристически центрове, са 33, от тях 5 са доминирани от големи туристически центрове, а останалите 28 – от по-малки. Актуализираната типология от 2012 г. показва, че общините с планински курорти са общо 25, 4 от които са доминирани от големи планински курорти, а общият брой на разгледаните планински центрове е 59. По отношение на степента на развитие на туризма през 2010 г. общините с големите ски курорти са на второ място след крайбрежните общини, а тези с по-малки планински курорти имат минимална значимост. Тези данни доказват динамичния характер на териториалното развитие, появата и утвърждаването на други видове туризъм, съответно – на туристически центрове от друг тип.

Във връзка с подготовката на проекта PREST (Развитие на екологичен и устойчив туризъм в Пирин и Рила) Маринов и Попова (1992, 1994) разглеж-

дат възможностите и ограничителите за туристическото развитие в Рила и Пирин през призмата на екологичния (устойчив) туризъм. Това е направено въз основа на анализ на концепцията за екологичен и устойчив туризъм към момента, на налични данни за търсенето на подобен туризъм, на рекреационния ресурсен потенциал, рекреационната среда и рекреационното усвояване в двете планини към началото на 90-те години. Очертани са основни насоки за изготвяне на стратегия за туристическо развитие за района на проекта. Вероятно за пръв път в България се коментира идеята за „регионалното сътрудничество“ като алтернатива на непродуктивната конкуренция между туристическите места.

Подобна по характер е публикацията на Анри Ербен „Какъв туризъм за българските планини?“ (Herbin 1997). Въз основа на собствени проучвания в Рила и Пирин и на предходни български изследвания, както и на опита на алпийските страни (при изрично подчертаване на различията в контекста) авторът очертава насоките за цялостна концепция за развитие на планинския туризъм в България (необходимост и възможности, стратегически опции, фактори за успех). Ербен разглежда планинския туризъм през призмата на местното и регионалното развитие, като подчертава, че „най-добрият планински туризъм не е непременно този, който генерира най-голям оборот, а по-скоро този, който води до най-много благотворни ефекти върху местната среда“. Анализираният фактори за успех включват: 1) реалистично измерване на туристическия потенциал (в т.ч. възможности за ски, достъп, човешки ресурси и др.); 2) необходимостта от маркетингов подход; 3) необходимост от подобряване на качеството в туризма; 4) финансиране и рентабилност (подчертава се, че вероятно „осъществяването на туристическо развитие в българските планини ще трябва по-скоро да премине през процеса, който се основава до голяма степен на саморазвитието и разчитането на собствени ресурси – бавно развитие чрез малки операции и при избягване на задлъжняване, чрез малки печалби, което не изисква бърза възвръщаемост на инвестициите“); 5) ефикасност на рамковите структури (туристическа политика) и координацията; 6) интегриране на туризма в местната среда (икономическа, социална, културна); 7) необходимост от екологичен подход.

Преглед на състоянието на туризма в българските планини към средата на 90-те години прави Маринов (1997) в рамките на по-обща разработка за т.нар. териториална система „Балкани“, включваща повечето от планинските ареали в България. Въз основа на анализ на литературни източници, статистически данни и чрез прилагане на редица количествени показатели са разглеждани: ресурсният потенциал, съвременното състояние на туризма (капацитет и гъстота на настанителната база, посетители и нощувки, туристически интензитет, средна продължителност на престоя), различията между и групиране на общините по различни показатели, типология на общините от гледна точка на

възможностите за туристическото им усвояване, насоки и принципи за развитие на туризма, значителна част от които са адаптация на насоките на Herbin (1997). Нови принципи са необходимостта от реалистична оценка не само на възможностите, но и на рисковете; превръщане на недостатъците в предимство и рекламен аргумент (по-специално – слабата техническа усвоеност на българските планини); регионален подход към развитие на туристическата инфраструктура и разработване на програми за престоя; прилагане на интегрирано туристическо планиране.

Подробно проучване на развитието на планинския туризъм в България е извършено от Казачка и Дограмаджиева (2006, 2007), което показва, че дялът му в националното развитие на туризма е значителен – в планинските райони са концентрирани 25% от обектите за настаняване, 12% от легловата база, 13% от посетителите, 8% от нощувките и 5% от приходите от настаняване. Важно е да се спомене заключението, че трите най-големи планински туристически центъра в България – Боровец, Пампорово и Банско, включват около 40% от легловата база, 56% от нощувките и 72% от общия приход, генериран в планински центрове. Количествените параметри на предлагането и търсенето са получени чрез агрегирани данни за местата за настаняване, използвани предимно за планински видове туризъм във всяка община.

През 1995 г. Никлин анализира възможностите за развитие на рекреационната функция на западната част на Витоша и подножието ѝ. Разгледани са природните и антропогенните ресурси в района, изградената МТБ и инфраструктура за отдих, както и посещаемостта. Изведени са конкретни препоръки за по-интензивно използване на рекреационните ресурси.

През същата година Попов (1995) публикува задълбочено проучване на курорта Боровец с основна теза, че ресурсите за ски спорт са изменчиви във времето и пространството и с това са свързани пространствено-времевите изменения (под въздействието на вътрешносезонната динамика на климатичните ресурси) в локализацията на спортно-туристическите дейности. В рамките на зимния сезон се променя капацитетът на ски зоната, като за България са посочени 3 фази във функционирането на зоните за ски. На тази основа е изчислен действителният капацитет на ски зоната в Боровец. По-точното определяне на капацитета на зоните за ски е важно за териториалноустройственото планиране за зимен планински туризъм. В съавторство с Петкова и Бъчваров (1987) Попов представя моделирането като метод за оценка на развитието на Боровец в перспектива.

Развитието на туризма в района на най-бързо развиващия се планински център в България – Банско, е проследено от средата на 90-те години до 2000 г. чрез поредица от проучвания (Маринов, Воденска и др. 2000) и последвали публикации. Цитираното изследване до голяма степен задава модела на регионалните изследвания на туризма в България през следващите години от

гледна точка на изследователските въпроси и методическия инструментариум. Специално внимание е отделено на проучване на туристическото търсене в района (Маринов, Янева и др. 2000) с цел разработване на регионална информационна система за неговото наблюдение.

През 2003 г. Дограмаджиева представя комплексно туристическо проучване на общините Тетевен, Троян и Априлци, основано на вторична информация и детайлни емпирични данни от три анкетни проучвания: на заведенията за настаняване, на туристите и на ключови заинтересовани страни от местното туристическо развитие (местни жители и представители на общинските власти, НПО, горското стопанство и администрацията на НП „Централен Балкан“). На тази база са очертани количествените, качествените и структурните параметри на туристическото предлагане и търсене към момента на проучването, оценени са влиянията на туризма, извършена е типизация на 12-те изследвани туристически центъра според фазата им в жизнения цикъл на дестинацията и е формулирана концепция за устойчиво туристическо развитие на трите общини. Частични резултати от извършените емпирични проучвания са представени в отделни публикации, посветени на отношението към устойчивото развитие и планирането на туризма (Дограмаджиева 2002) и на настанителната база на туризма в изследваните общини (Дограмаджиева 2003).

Фокус върху отделен планински курорт поставя и Янева (2008, 2009), като очертава основните проблеми и дългосрочните перспективи на нов мащабен планински проект – Супер Боровец, чиято задача е териториалното разрастване и обновяване на туристическия продукт на националния курортен комплекс „Боровец“. Целта е да се очертаят основните проблеми и дългосрочните перспективи на обсъждания мащабен планински проект, а поводът произтича от несъответствието между ограниченията, поставени от концепцията за развитие на Северна Рила на община Самоков, приетия ОУП и реалното развитие на туризма в района. Използвани са вторични източници на информация – проектно предложение „Супер Боровец“, ОУП, данни на НСИ.

Дограмаджиева и Асенова (2009) на базата на проучване на ресурсите и състоянието на туризма в община Разлог предлагат модел за разработване на екотуристически продукт и правят изводи относно подхода на работа и рисковете, свързани с разработването на подобен продукт и в други планински райони на страната.

Стамболски (2009) извършва сравнителен анализ на общините Банско, Берковица и Чепеларе, за да направи изводи за развитието на планинския туризъм в България. Целта е да се установи степента на развитие на трите курорта, да се определи позицията им в класическия жизнен цикъл на дестинацията, да се разкрият общи закономерности, както и да се очертаят възможни стъпки и препоръки за развитие и решаване на установените проблеми. Обектите са избрани, за да представят Банско като екстремален случай, Чепеларе –

със средна степен на развитие, и Берковица – слаборазвит курорт с наличен потенциал за развитие. Използвани са данни на НСИ, данни за туризма от общинските администрации, мнения на ключови фигури за туристическото развитие в изследваните общини, както и лични наблюдения. Анализът е извършен на базата на основни и производни показатели на националната статистика, както и на показатели, които не се отчитат и представят от НСИ.

След 2000 г. много изследвания са посветени на отношението на местното население към развитието на туризма в общини и населени места в планински райони във връзка с влиянията на туризма. През 2001 г. Нешева прави анализ и оценка на отношението на местното население към промените, резултат от туристическото развитие в общините Смолян и Чепеларе. Проучването е проведено през 1997 г. Основният използван метод е анкетният, който е приложен на територията на 5 основни туристически центъра – Смолян, Чепеларе, Момчиловци, Стойките и Широка лъка. Попълнени са 264 въпросника от разпространени 270. Голямата възвръщаемост (98%) се дължи на начина на провеждане на анкетата (по месторабота). За осигуряване на по-пълна представителност извадката е допълнена на базата на случайния принцип. Подобно е проучването и на Воденска за гр. Велинград (2002), което представлява конкретно емпирично изследване чрез прилагане на анкетния метод, с цел да бъде направен конструктивен анализ на същността и проявленията на социалните влияния на туризма във Велинград. Проучват се възприятията на местните жители за влиянията на туризма в социален, културен, икономически и екологичен аспект. В съавторство с Михалкова (2002) Воденска проучва и социалните влияния в гр. Банско. През 2006 г. в „Туризмът и общество“ Воденска представя резултатите от цялостно проучване на българското общество към туристическото развитие и управление и към разнообразните влияния на туризма. То се основава на проведено емпирично изследване в рамките на 15 общини за отношението на местното население към влиянията на туризма и тяхното проявление чрез писмена стандартна анонимна анкета. Една и съща анкетна карта е използвана както за заетите в туристическата индустрия, така и за останалото местно население. Допитването е проведено чрез използване на два вида извадки – едностепенна ареална и проста случайна (стохастична) извадка. Сред проучваните общини попадат 10 общини, разположени в планински райони, съответно от Софийски район – Самоков (с Боровец), Копревщица и Костенец, от Пирински район – Сандански и Банско, от Средностаропланински – Велико Търново и Елена, от Северозападен – Вършец, от Западнородопско-Пловдивски – Велинград и Смолян (с Пампорово). През 2012 г. тя обобщава влиянията на туризма в планински дестинации (Vodenska 2012), които са оценени чрез отношението на местното население към тях.

Попова (2003) разглежда въпроса за устойчивото туристическо развитие в природните паркове и основните научни задачи на рекреационната геогра-

фия (по примера на Природен парк „Витоша“). В публикацията дефинираният проблем е, че туристическото използване на природните паркове (и на другите категории природни защитени територии) се приближава до кризисен момент поради практическа и управленска недооценка на изучаването на връзката в системата „туристически продукт – природни ресурси“ на основата на интердисциплинарен подход. Единият аспект на констатирания проблем е, че се пренебрегва рекреационното ресурсно-оценъчно направление, но и теорията все още не успява да разработи лесно приложим интердисциплинарен методически модел за оценъчни изследвания. Другият аспект се отнася до институционалното управление на природните паркове, което се характеризира с множественост на субектите на управление и липса на взаимодействие между тях. Наред с това липсва и институция, представляваща рекреационно-туристическата функция. Разгледани са аспектите на иновативния подход към развитието на рекреацията и туризма в пределите на парка, като се акцентира върху институционалната иновация.

В продължение на изследванията по посочената тематика в следващите години Попова публикува резултатите от серия от проучвания на отношението на местното население в близост до национални и природни паркове и в планински райони към устойчивото развитие на туризма. Едно от тях е конкретно ориентирано към селищата около Природен парк „Витоша“ (2003), с цел да се разкрие отношението на местното население към ролята на туризма като фактор за икономическо развитие в преходен период към пазарна икономика, както и да се разкрие зависимостта между степента на туристическо развитие и отношението на местното население към туризма. Проучването на възприятията на местното население за устойчивото туристическо развитие в близост до Национален парк „Рила“ (по примера на гр. Самоков и селата Говедарци, Мала църква и Бели Искър) цели установяване на степента на готовност за активно участие в процеса на планиране на туристическото развитие на местното население в селищата, разположени в непосредствена близост до Национален парк „Рила“ (2004). По сходна методика е проведено и проучването за отношението на местното население към устойчиво туристическо развитие в гр. Вършец (2007).

В тясна връзка със запазване на биоразнообразието и развитието на туризма в защитени територии са проучванията на Алексова, от които най-значими за настоящия обзор са тези за Западните Родопи (2005, 2009) и за Природен парк „Витоша“ (2012).

След 2000 г. с изследване на ресурсния потенциал и състоянието на туризма в Родопите са свързани изцяло проучванията на Николова. По-специално са проучени възможностите за развитие на културния туризъм в Смолянска област (2007, 2018), като особено внимание е отделено на традиционните културни събития в областта като ресурс за развитие на културен туризъм (2011), на мест-

ния фолклор (2007) и на религиозната обредност в Родопите (2011) като ресурс за развитие на туризма и в частност на културния туризъм в Родопите. Предмет на анализ са и туристическото търсене в пограничната територия на Родопите (България–Гърция) (2009), туристическият обмен между граничните райони на Смолянска област и Северна Гърция – префектури Ксанти, Кавала и Драма (2011), както и състоянието и перспективите за развитие на туризма по поречието на река Арда (2011, 2015) и ролята на екологичното ѝ състояние за развитие на туризма в долината (Nikolova and Kazakov 2013). Nikolova (2015) проучва и съществуващата туристическа инфраструктура в област Смолян, като се позовава на вторични източници, лични наблюдения и интервюта с ключови информатори. Разгледана е инфраструктурата за ски туризъм, трекинг, екотуризм, планинско колоездене и други спортове, както и информационното осигуряване. Същият автор (Николова, 2016) изследва влиянията на инфраструктурата на Смолянска област върху развитието на туризма. Посочените изследвания за района се допълват от тези на Казаков (2007) за възможностите за духовно и физическо пречистване в Родопите, на Попова (2009) за особеностите в туристическото търсене и предлагане в община Чепеларе и на Рашкова (2009) за устойчиво икономическо развитие в условията на финансово-икономическа криза (по примера на настанителната база в община Смолян).

Григорова и Марева (2013) анализират състоянието на туризма в Смолянска област и предлагат интегрирано развитие на областта чрез диверсификация на туристическия продукт. Туристическото търсене на област Смолян е анализирано в детайли от Дограмаджиева (2014). Проучването представя цялостен подход за детайлен дългосрочен и средносрочен количествен анализ на туристическото търсене на регионално ниво, основан изцяло на официални статистически данни. Отново Дограмаджиева (2018) прави задълбочен анализ на туристическото предлагане, търсене и проблемите на ефективността на настанителната база на туризма в община Смолян, като приложената методика се основава изцяло на данни на НСИ.

Ресурсният потенциал на Източните Родопи е проучен от Попова (2008). Определена е степента на туристическа усвоеност на ресурсния потенциал на Източните Родопи и основните проблеми, свързани с превръщането на ресурсите в туристически/посетителски атракции, т.е. трансформирането им в туристически продукт, който е част от цялостното туристическо предлагане на дадена дестинация. Обект на проучване са 14 общини. Анализът се основава на събрана за целта първична информация в резултат на теренно проучване и на предоставена информация от местни източници. Паралелно с това Дограмаджиева (2008) изследва състоянието и динамиката на туристическото развитие в Източните Родопи. Представени са резултати от анализа на туристическото предлагане и туристическото търсене въз основа на официална статистическа информация. Анализирани са множество основни и производни

показатели, очертаващи съвременното състояние, динамиката и тенденциите в развитието на продукта и пазара през последните години. В самостоятелни публикации Дограмаджиева и Иванова (2008) изследват туристическите атракции като елемент от продукта на дестинация Златоград, а Дограмаджиева и Стоянова (2008) – културното наследство и туризма в община Ивайловград.

След 2010 г. се наблюдава значително активизиране в регионалните научни изследвания на планинския туризъм и туризма в планинските територии на България. Публикувано е детайлно проучване на развитието на туризма в Природен парк „Странджа“, като след анализ на състоянието на елементите на териториалната система на туризма са изведени и коментирани основните проблеми от гледна точка на устойчивото развитие (Assenova 2013). На базата на вторични и първични източници на информация – данни от НСИ на общинско ниво и анкетно проучване с 2 вида анкетни карти, е изведена ролята на Витоша в развитието на София като туристическа дестинация (Dogramadjieva and Marinov 2013). В друго проучване Воденска прави времеви сравнителен анализ, отнасящ се до един от най-атрактивните планински райони в България – Благоевградска област. За целите на изследването е използван латентно-структурен анализ, който е приложен първоначално с данни за 1982 г. (Воденска 1984) и повторно за 2012 г. (Vodenska 2013). В двете проучвания са анализирани три фактора: 1) природна привлекателност; 2) местно туристическо търсене и 3) инерционен фактор (наличие на изградена супер- и инфраструктура), като е направено сравнение на резултатите от двете изследвания и се подчертава нуждата от подобни периодични изследвания за по-добро управление на влиянията на туризма. Николова (2013) изследва туристическото търсене и туристическото предлагане в общините Самоков, Долна баня и Сапарева баня. Екип от учени (Дограмаджиева и др. 2013; Dogramadjieva 2013; Assenova 2013; Marinov 2012) разработва и апробира модел за проучване на туристическото развитие и управлението на туризъм на местно ниво в планински общини и селища. Резултатите от теренното изследване позволяват да се направи сравнителен анализ на селата Долен, Лещен и Ковачевица в Родопите, да се определи фазата в жизнения цикъл на развитието им като туристически дестинации и да се определят моделите на развитието им от гледна точка на действащите бизнес практики. Шопова (2013) проучва възможностите за разработване на нишови туристически продукти в община Борино.

Съществено значение има проучването на планинските туристически центрове в България за определяне на моделите на тяхното развитие (Assenova, Marinov, Yaneva 2015). Идентифицирани са 199 планински туристически центъра, разположени в 71 общини, а моделите са изведени на основата на набор от критерии, обособени в 3 групи – физически, икономически и социокултурни.

Малчев и Сотиров (2015) в монографично издание представят състоянието, проблемите и предизвикателствата на планинския туризъм в България с оглед

подобряване на неговото качество и икономическа ефективност. Разглеждани са както теоретични въпроси, така и еволюцията, организацията и управлението на планинския туризъм в България. Направена е характеристика на ресурсите на най-високите планини в България. Разгледана е туристическата инфраструктура на планинския туризъм в България чрез представянето на водещите планински курорти – Боровец, Пампорово, Банско, Добринище и Витоша.

Ретроспективен анализ на еволюцията на туристическото развитие на планинските курорти от гледна точка на териториалната им организация е осъществен от Кръстев (2016). Авторът представя основните зависимости в процеса на усвояване на планинските ресурси спрямо преобладаващото пазарно търсене, които предопределят териториалната организация и обуславят четирите поколения планински курорти, проследени и у нас. Подобни проучвания са от особена полза за планирането на бъдещото развитие и избягване на вече констатирани грешки в управлението на съществуващите или нови планински курорти.

В изследователския фокус попадат и устойчивите практики на туристическо развитие в планинските райони (Terziev et al. 2015). Авторският екип прави анализ на добри практики, представени в литературата, като на тази база извежда някои слаби страни и проблеми за развитието на планинските райони в България с изводи относно основните рискове в интегрираното развитие на селското стопанство и туризма в планинските райони, подчертавайки важността на управлението на риска.

Petkova and Yaneva (2015) разглеждат в сравнителен план услугите, предоставяни в местата за настаняване в Боровец и община Самоков. За отправна точка е използвана нормативната база за задължителните услуги според категорията на местата за настаняване, като информацията за многообразието на услугите в отделните обекти е набирана в интернет и е класифицирана в следните групи услуги – транспортни услуги, услуги, свързани с храненето и с хотелското домакинство, забавления и информационното обслужване, спортни услуги (отделно зимни спортове), услуги в балнео-, спа и уелнес центрове, услуги за деца. Петкова (2017) използва данните на НСИ и извършва сравнителен анализ на дейността на местата за настаняване в планинските курорти Боровец и Пампорово по месеци. Освен абсолютни показатели са използвани и показатели за ефективност на функциониране, включително и производни показатели. Petkova (2015) разширява изследването си, като прави сравнителен анализ на дейността на местата за настаняване в българските планински курорти Боровец и Пампорово за периода 2008–2014 г. Интерес към планинските ни центрове за зимен туризъм се демонстрира и от Stankova et al. (2015) при сравняване на иновациите в оперирането на висококатегорийни хотели в Банско и „Боровец“, като споделянето на добри практики се разглежда като инструмент за постигане на устойчивост в развитието. Въз-

можностите и перспективите за устойчиво развитие на сноубординг туризъм в град Чепеларе са изследвани от Иванова (2015). Авторът е осъществил целенасочен анализ на ресурсите и някои елементи на туристическото предлагане (съществуващата инфраструктура за сноубординг), както и туристическото търсене чрез маркетинговото проучване за екстремен сноубординг туризъм с цел по-точно дефиниране на профила на целевата група.

Marinov et al. (2016) проучват дребномащабния планински туризъм в страната с фокус върху моделите на развитие и тяхната устойчивост. Изследването прилага комбинирана методология, базирана на анализ на вторични данни, както и проучвания в избрани дестинации (Априлци, Калофер и Горна Арда). Използвани са различни източници на информация – официални данни от НСИ, общински администрации и Националния туристически регистър, както и количествена и качествена информация, получена от анкетни проучвания, интервюта и лични наблюдения. Направени са изводи по отношение на устойчивостта на развитието на туризма съобразно откритите модели на развитие. Ролята на традиционната култура в туристическия продукт е изследвана от Kaloyanov (2015), който разглежда съвременното адаптиране и използване на културното наследство в с. Добърско (Рила) за туристически цели и прави изводи относно нейната неизбежна адаптация в процеса на представянето ѝ на туристите. Воденска и Николова (2017) правят преглед на динамиката на туристическото предлагане и туристическото търсене в община Разлог и подчертават необходимостта от мониторинг на туристическото развитие.

Една от водещите теми в изследванията на планинския туризъм у нас през последните 5 години е изменението на климата и неговото отражение върху бъдещето на туризма в планинските територии, по-специално ски туризма. Воденска (2014) разкрива неблагоприятното влияние на климатичните промени върху българския зимен туризъм. Великов и Левков (2015) коментират глобалното затопляне и бъдещето на ски туризма в Банско, като проследяват влиянието и взаимната връзка между глобалното затопляне и туризма, характеризират ресурсите на Банско за развитието му като зимен курорт и извеждат насоки за диверсифициране на местния туристически продукт. Особено актуални в последните години са проучванията за бъдещето на ски туризма, които обвързват климатичните промени с техническите възможности за производство на изкуствен сняг. В подобно проучване са обхванати и българските ски курорти (Demiroglu et al. 2016) за периода 2016–2030 г. в сравнение с контролния период 1991–2005 г. Резултатите показват, че климатичните условия ще позволяват производството на изкуствен сняг и това може да се разглежда като технически инструмент за адаптиране към промените в климата и оцеляването на големите ски курорти в България. В средносрочен план няма да е необходимо курортите да се разширяват към терени на по-голяма надморска височина, още повече че там се очаква увеличаване на честотата на безснежните зими (Demiroglu et al. 2016).

В регионалните изследвания на туризма в планински територии се забелязва интерес и към Стара планина и Предбалкана. В проучването на община Севлиево, в която попадат части от Предбалкана и Централна Стара планина (Markov and Statev 2017), се прави оценка на потенциала на туристическите ресурси за целите на различни форми на алтернативния туризъм, като е разработена и приложена методика за бърза оценка на съвременното състояние на ресурсите за непосредствено включването в туристически оборот. На основата на схващането за туристическа локализация и прилагането на концепцията за жизнения цикъл на дестинациите Yankov and Nekova (2017) обосновават навлизането в нов етап на туристическата локализация Трявна–Дряново. Макар и с фокус върху селските територии на област Габрово и техните възможности за развитие на туризма, Grozeva (2017) проследява процеса на нарастване на настанителната база в селата и развитието на селския туризъм в областта. Направен е детайлен преглед на ресурсите за развитие на селския туризъм в съставните общини, оценен е капацитетът на настанителната база в селата на областта. Lakov (2017) разкрива потенциала за развитие на туризма в ПП „Българка“ и прави изводи относно възможностите за развитие на туризма чрез разнообразни рекреационни дейности в природните паркове.

В периода след 2015 г. са разработени и няколко дисертации на теми, свързани с развитието на туризма в планински територии на България. Лалев (2015) изследва ролята на бизнес сектора за развитието на нова туристическа дестинация по примера на община Луковит, а Пешева (2017) прави сравнително изследване на хотелиерския сектор в общините Тетевен и Троян в контекста на цикличното развитие на българския туризъм. Митова (2016) в дисертационния си труд разработва Концепция за устойчиво развитие на туризма на Витоша. Във връзка с посочената тема тя проучва туристическата достъпност и капацитета на транспортната система на ПП „Витоша“ (2015) и прави оценка на възможностите и амбициите за развитие на ски туризма във Витоша (2018a). Авторът прилага комбиниран продуктово-пазарен и ресурсно-средови системен подход, основан на концепцията за поемния капацитет. Поемният капацитет се определя от ограниченията на пазара, ресурсите, природната, социално-икономическата и политическата среда. Освен това същият автор (Митова 2018б) прави анализ на настанителната база на Витоша, като разкрива структурните ѝ особености и проблемите на използването ѝ. Инвентаризацията на обектите е извършена въз основа на геобаза данни от ДППВ (слой сгради), данни от Регистъра на туристическите обекти на територията на Столична община към февруари 2015 г. и данни от Националния консолидиран туристически регистър (НКТР) на Министерство на туризма.

Проблемното развитие на туризма в района на Банско е предмет на набор от публикации през последните няколко години. Събев и Йорданов (2015) осъществяват социално-икономическо изследване (включително на развитието на

туризма) в няколко планински общини – Банско, Велинград, Сапарева баня, Девин, Невестино и Кюстендил, с цел представяне на модели за развитие на планинските райони в България, а Генчева (2016) разглежда община Банско като модел за регионално развитие. Дограмаджиева (2018) поставя на дискусия въпроса дали разширяването на ски зоната в Банско е проблем или решение за устойчивото развитие на туризма в района. Отговорът се търси на базата на задълбочен анализ на съвременното състояние на курорта и планирането на туристическото му развитие, както и на ключовите външни фактори, влияещи върху ски туризма: климатични промени, глобални тенденции в пазара на ски туризма и пазар за ски туризъм в България. Анализът е изцяло основан на вторична информация – официални документи, статистически данни, резултати от маркетингови проучвания, научни публикации и публикации в медиите. Еврев (2018) прави ретроспекция на политическите решения и развитието на ски туризма в Банско и споделя експертно мнение, че разумната границата на растежа в планинския център е отдавна преминала. Добри практики в усвояването на наличните ресурси за развитие на устойчив туризъм в Западнородопските общини Девин, Доспат, Борино и Брацигово представя Николова (2017).

Пионерно е проучването на състоянието и проблемите на пещерния туризъм в България, осъществено от Stefanova and Stefanov (2018). Пещерният туризъм е оценен в два аспекта – чрез спецификата на чувствителните карстови територии и концепцията за карстовата геосистема и в контекста на устойчивото туристическо развитие. Оценката на състоянието е направена чрез анализ на няколко основни групи практики – управление, изграждане и поддръжка вътре и в прилежащите територии, обслужване в и в близост до пещерите. Съществен принос има и задълбоченото изследване на управленските аспекти на благоустроените пещери у нас (Stefanova and Stefanov 2019). Интерес представлява и изследването на приноса на Петър Дънов за развитието на планинския туризъм в България (Червенкова 2017).

Предизвикателствата пред устойчивото развитие на туризма в планинските райони на България са разгледани от Маринов и Асенова (2018) по набор от критерии. Основните коментирани проблеми са свързани с очертаване на обхвата на планинския туризъм и на териториите за планински туризъм, съвременното състояние и бъдещите тенденции, търсенето на планински и ски туризъм, както и рисковете, свързани с проявлението на климатичните промени.

ДИСКУСИЯ

Направеният преглед на проучванията на планинския туризъм и туризма в планинските райони на България показва широк териториален обхват и многообразие в изследваната проблематика. Обобщение и систематизация на публикациите съобразно техния териториален и тематичен обхват е представено в табл. 1.

Обобщение на проучванията на туризма в планинските територии на България по териториален обхват и теми
Summary of research of mountain tourism by territorial and thematic scope

Теми	ТУП и други планове, концепции, типологии, райони	Туристически ресурси и оценка на потенциала	Състояние и мониторинг на планинския туризъм, устойчиво развитие	Влияния на туризма и отношение на местното население
Планини Общи/национални	Еврев (1987); Бъчваров (1986); Маринов и Бъчваров (1990); Бъчваров (1990); Marinov (1993); Herbin (1997); Маринов (2002); Юрукова (2012); Asseanova, Marinov and Yaneva (2015); Червенкова (2017)	(Мишев и др. 1989); Тишков (1989); Попова (1989); Бъчваров и Киграджиев (1989); Попова (1986); Kalyanov (2015); Demitroglu et al. (2016)	Бъчваров (1982); Еврев (1987); Еврев (1999); Воденска (1992); Бръмбаров (1990); Маринов (1997); Казачка и Дограджиева (2006, 2007); Tertzlev et al. (2015); Stankova et al. (2015); Малчев и Сотиров (2015); Marinov et al. (2016); Кръстев (2016); Stefanova and Stefanov (2018, 2019); Маринов и Асенова (2018)	Воденска (2006); Vodencka (2012; 2014)
Рила	ТУП – 1962, 1968, 1975, 1982; Боровец (Маринов, Попова и др., 1996)	Стойчев и Петров (1981); Боровец – Попов (1995); Петкова и др. (1987)	Маринов и Попова (1992, 1994); Боровец-Янева (2008, 2009); Разлог-Дограмджиева (2009); Николева (2013); Petkova and Yaneva (2015); Petkova (2015); Воденска и Николева (2017), Петкова (2017)	Самоков-Воденска (2006); Костенец-Воденска (2006); НП „Рила“ – Попова (2004)
Пирин	ТУП-1972, 1977, 1983; Банско – Маринов, Попова и др. (1996)		Воденска (1984); Маринов и Попова (1992, 1994); Маринов, Воденска и др. (2000); Маринов, Янева и др. (2000); Банско-Стамболски (2009); Vodencka (2013); Събев и Йорданов (2015); Ганева (2016), Дограмаджиева (2018), Еврев (2018)	Банско-Воденска и Михалкова (2002); Сандански и Банско – Воденска (2006), Великов и Левков (2015)

Теми Планини	ТУП и други планове, концепции, типологии, райони	Туристически ресурси и оценка на потенциала	Състояние и мониторинг на планинския туризъм, устойчиво развитие	Влияния на туризма и отношение на местното население
Родопи	ТУП-Западни Родопи (1978)	Ив. Бръмбаров (1973, 1977, 1980, 1982); Ив. Бръмбаров (1973, 1977, 1980, 1982); <i>Западни Родопи</i> : Николовски (2007, 2009, 2011); Казак (2007, 2009, 2011); Казаков (2007); Nikolova and Kazakov (2013); Алексова (2005, 2009), Шопова (2013), Иванова (2015) <i>Източни Родопи</i> : Попова (2008)	Ив. Бръмбаров (1973, 1977, 1980, 1982); <i>Западни Родопи</i> : Чепеларе-Нешева (2001); Велинград-Воденска (2002); Велинград и Смолян – Воденска (2006)	Смолян, Чепеларе-Нешева (2001); Велинград-Воденска (2002); Велинград и Смолян – Воденска (2006)
Витоша	ТУП-1954	Никлин (1995); Попова (2003); Митова (2018а)	Никлин (1995); Попова (2003); Алексова (2012), Dogramadjieva and Marinov (2013); Митова (2015, 2016, 2018а, 2018б)	Попова (2003)
Стара планина и Предбалкан	ТУП – Средна Стара планина (1976–1984)	Тетевен, Троян, Априлци – Дограмаджиева (2003); Marikov and Statev (2017); Grozeva (2017), Lakov (2017)	Тетевен, Троян, Априлци-Дограмаджиева (2002, 2003); Берковица-Стамболски (2009); Лалев (2015); Пешева (2017); Yankov and Nekova (2017)	Вършец, В. Търново, Елена – Воденска (2006); Вършец – Попова (2007)
Други			Странджа-Aspenova (2013)	Средна гора (Копревщица) – Воденска (2006)

Значителна част от изследванията са на национално ниво – около 28%. Една част от тях включват концепции за развитие на планинския туризъм, типологии на селища, курорти, общини и планински центрове. Цялостно проучване на туристическите ресурси в българските планини е правено отдавна – през 80-те години, което показва, че подобен подход за оценка на ресурсите е отхвърлен или поне забравен. Периодично във времето е изследвано състоянието на планинския туризъм – от Бъчваров (1982) през 80-те години, от Маринов (1997) – в средата на 90-те години, и от Дограмаджиева и Казачка (2006, 2007) – 10 години по-късно, от Малчев и Сотиров (2015).

Научният интерес към влиянията на туризма и отношението на местното население е времево обвързан само към периода 2000–2015 г., като се пренасочва най-вече към устойчивото развитие на туризма и неговия мониторинг.

Напълно обяснимо, най-изучавани планини в туристически аспект са Рила, Пирин, Родопите и Витоша, но с най-голям брой публикации се открояват Родопите. Това е и единствената планина, за която доста самостоятелни изследвания са свързани с културно-познавателните ресурси и техния потенциал.

Забелязва се обаче, че има силна концентрация на научния интерес в обхвата на изследваните планини както във връзка с ресурсите, така и при изучаване на териториалната системата на туризма – главно към най-големите курорти и общините, в които те са разположени – Банско, Самоков (Боровец), Смолян и Чепеларе (Пампорово). Епизодично са проучвани и някои други общини в Рила, Източните Родопи, Стара планина и Предбалкана, както и планината Витоша. Като цяло интересът към други планински територии е по-скоро изключение.

При прегледа на проучванията на планинския туризъм е установено, че преобладава прилагането на системния подход при използване на следните методи:

1. Теренни изследвания:

– Наблюдение с описание и/или измерване – Бъчваров (1986), Еврев (1987), В. Янева (2008, 2009), Бръмбаров (1980, 1982), Николова (2015, 2016) и др.;

– Интервюта и анкети – Дограмаджиева при проучването на общините Тетевен, Троян и Априлци (2003), част от проучванията на Банско (Воденска и др. 2000; Маринов и др. 2000), проучванията на влиянията на туризма и отношението на местното население към неговото развитие от Воденска (2006, 2012, 2014), Попова (2003, 2004, 2007) и др.;

2. Сравнителен анализ – Стамболски за общините Банско, Чепеларе и Чипровци (2009), Воденска (2006), Petkova and Yaneva (2015), Петкова (2017), Stankova et al. (2015) и др.;

3. Жизнен цикъл на туристическа дестинация – Дограмаджиева (2003), Yankov and Nekova (2017);

4. Статистически методи – Маринов (1997), Дограмаджиева и Казачка (2006, 2007) за състоянието на планинския туризъм на национално ниво, за туристическо търсене и предлагане на различни териториални равнища – Дограмаджиева (2014, 2018), Григорова и Марева (2013) и при други регионални изследвания;

5. Оценка на туристическия потенциал на планинските територии (често основана на балова оценка) – Тишков (1989), Попова (1989), Бъчваров и Кираджиев (1989) за планинските територии в България, Бръмбаров за Родопите (1973), Петров и Стойчев за Рила (1981), Попов за Боровец (1995), Markov and Statev (2017), Grozeva (2017) и др.

6. Райониране и типологизиране – Еврев (1987, 1999), Маринов (1990), Бъчваров (1986, 1990), Юрукова (2012) и др.

7. Картографски метод (Бъчваров, 1986; Assenova et al. 2015) и GIS (Митова 2016).

ИЗВОДИ И ЗАКЛЮЧЕНИЯ

Прегледът на проучванията на планинския туризъм и туризма в планинските райони на България, при който са идентифицирани над 120 публикации, позволява да бъдат направени следните изводи и заключения:

1. Констатира се значителен научен интерес към проучванията на планинския туризъм в България, който видимо се засилва във времето. Установени са изключително голям брой проучвания, които са насочени към туристически центрове и ареали във всички значими планини на България. Проучванията на планините се активизират особено от средата на 90-те години на XX в. и най-вече след 2010 г. (45%).

2. Липсва обаче целенасоченост и систематичност на проучванията на туристическото развитие в планински райони. По тази причина, с малки изключения, териториалните проучвания са по различна методика, което не позволява сравнимост със сходни територии и във времеви план. Консистентност в проучванията се установява само при проучване на влиянията на туризма, които по сходна методика са изведени чрез отношението на местното население към развитието на туризма.

3. Липсват дългосрочна рамка и регулярност на изследванията, с възможност да се подпомага формулирането на информирана, адекватна на реалностите туристическа политика и да се осигури широка база за сравнения и теоретични обобщения. Това не позволява идентифицирането и разпространението на добри практики от различни сфери на туристическото развитие.

4. Липсва подчертан интерес към разглеждане на политиките и съответните инструменти по отношение на планинските райони, в т.ч. насърчаването

и регулирането на туризма в планинските райони и развитието на планинските курорти.

5. Очертава се загърбване на планирането на туристическото развитие на регионално ниво, в последните години не се изследват специално влиянията на туризма, независимо че подобни аспекти се разглеждат, когато се анализира устойчивото развитие на туризма в планинските райони.

6. Наблюдава се изместване на интереса от проучване на ресурсите и оценката на техния потенциал към проучване на съвременното състояние, мониторинга на развитието и аспектите на устойчивост в развитието.

7. Липсва иновативност в методическия инструментариум, с малки изключения не се използват новите технологии и GIS, което се отразява върху качествата на проучванията, особено в международен контекст.

8. Разширява се „географията“ на представителите на научната общност, които се занимават с разглежданата проблематика, като прави впечатление, че освен традиционните научни звена – катедра „География на туризма“ и другите катедри в Геолого-географски факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, както и Националният институт по геофизика, геодезия и география, в изследванията се включват представители на академичния състав на Висшето училище по агробизнес и развитие на регионите, Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“, Югозападния университет „Неофит Рилски“, Международното висше бизнес училище, Университета по хранителни технологии – Пловдив, както и Националната спортна академия и др.

В заключение, необходимо е създаване на рамка за целенасоченост и систематичност на проучванията на туристическото развитие в планинските райони, за да се отговори на политическите цели за по-ефективно използване на потенциала на българските планини за разнообразяване на българския туристически продукт и увеличаване на посетителския интерес.

ЛИТЕРАТУРА

Алексова, Д. 2005. Развитие на устойчив туризъм като средство за опазване на биологичното разнообразие, ландшафта и природните ресурси на Западни Родопи. – В: Сборник с научни трудове от студентска научна конференция „Опазване на биологичното разнообразие и управление на защитените територии“. Българска фондация „Биоразнообразие“. С., 158–166.

Алексова, Д. 2009 Създаване на трансграничен парк „Родопи“ – опазване на природните ресурси и устойчиво развитие на туризма. Екологично инженерство и опазване на околната среда. – *Ecological Engineering and Environment Protection*, 8 (3–4), 119–127.

Алексова, Д. 2012. Устойчиво развитие на туризма в Природен парк „Витоша“. – В: Предиизвикателства пред съвременната икономика: Девета международна научна

- конференция, 22–23 юни 2012 г. Бояна. Международно висше бизнес училище, София, 679–698.
- Асенова, М., В. Маринов, Е. Дограмаджиева и др. 2010. Наръчник на туристическия бизнес. Как да привличаме и обслужваме български туристи. ОППР, Министерство на икономиката, енергетиката и туризма, С.
- Божкова, М. 2000. Подготовка на закон за планинските райони. Дискусионен форум „Регионално развитие – постижения и предизвикателства“, 12–13 декември 2000 г., С.
- Бръмбаров, Ив. 1997. Географски проблеми в усвояването на рекреационните ресурси и развитието на отдиha и туризма в Родопите. Дисертация. ГГФ, СУ „Св. Климент Охридски“.
- Бръмбаров, Ив. 1973. Оценка на курортно-туристическия потенциал на Родопите. – В: Сб. докл. на международния симпозиум „Географски проблеми на използването на курортния потенциал“.
- Бръмбаров, Ив. 1980. Родопите – курортно-туристически потенциал. С.: Профиздат.
- Бръмбаров, Ив. 1982. Родопите – курортно-туристическа територия. С.: Профиздат.
- Бръмбаров, Ив. 1990. България. Зони за отдиh. БАТО, Център за туристическа пропаганда и реклама. С.
- Бъчваров, М. 1986. Курортно-туристическата функция на селищата в България. – В: Сб. „Типология и райониране на териториите за туризъм и отдиh“. С.: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 119–135.
- Бъчваров, М. 1990. Рекреационна и туристическа функция на селищата в България – географски синтез. Хабил. труд. С.
- Бъчваров, М. 1982. Състояние и проблеми на планинския туризъм у нас. – *География*, № 7.
- Бъчваров, М., С. Кираджиев. 1989. Антропогенни (социално-икономически) ресурси за развитието на отдиha и туризма в планините на България. – В: Природният и икономическият потенциал на планините в България. Природа и ресурси. Т. 1. К. Мишев, В. Велчев и др (ред.). С.: Изд. на БАН.
- Великов, В., Кр. Левков. 2015. Глобалното затопляне и бъдещето на ски туризма в Банско. – В: Сб. доклади от IV международна научна конференция „Климатични промени, икономическо развитие природна среда и хора: регионално развитие на страните от Централна и Източна Европа“, 7–9 октомври 2015. Пловдив: Акад. изд. „Талант“, ВУАРР, 334–344.
- Воденска М. 1984. Териториално разпределение на обектите за настаняване в област Благоевград. – *Известия на БГД*, XXIV, 1–2.
- Воденска, М. 1992. Пространствено-времевият подход в географията на туризма (на примера на хижите в България). – *Год. на СУ, ГГФ*, кн. 2 – География, т. 83.
- Воденска, М. 2002. Отношение на местното население към развитието на туризма в гр. Велинград. – *Год. на СУ, ГГФ*, кн. 2 – География, т. 94.
- Воденска, М., В. Николова. 2017. Динамика на туристическото търсене и туристическото предлагане в община Разлог. – *Год. на СУ*, кн. 2 – География, т. 108, 327–352.
- Воденска, М., Д. Михалкова. 2002. Социални влияния на туризма в град Банско. – *Год. на СУ, ГГФ*, кн. 2 – География, т. 92.

- Воденска, М., М. Асенова. 2011. Въведение в туризма. С.: Матком.
- Върбанов, М., Г. Алексиев, Ч. Младенов и др. 2015. Определяне на териториалния обхват на планинските, полупланинските и приграничните райони в България на ниво общини за целите на разработването на целенасочена инвестиционна програма за развитие на изоставачи райони. Национален институт по геофизика, геодезия и география – БАН.
- Генчева, А. 2016. Модели за регионално развитие: Банско. Издание по проект „Популяризиране на общата селскостопанска политика на Европейския съюз“, изпълняван от „Икономедиа“ АД и съфинансиран от Европейския съюз, договор AGRI 2015–2030.
- Григорова З., Н. Марева. 2013. Интегрирано развитие на Смолянска област чрез диверсификация на туристическия продукт. – *Списание за наука „Ново знание“*, год. II, бр. 1, ВУАРР, 334–342.
- Дограмаджиева, Е. 2002. Отношение към устойчивото развитие и планирането на туризма в общините Тетевен, Троян и Априлци. Доклад на Юбилейна научна конференция „Туризмът през XXI век“, София, 62–68.
- Дограмаджиева, Е. 2003. Концепция за устойчиво туристическо развитие на общините Тетевен, Троян и Априлци. Дисертация. СУ „Св. Климент Охридски“, ГГФ, катедра „География на туризма“.
- Дограмаджиева, Е. 2003. Настанителната база на туризма в общините Тетевен, Троян и Априлци – структурни особености и ефективност на използването. – *Год. на СУ, ГГФ*, кн. 2 – География, т. 95.
- Дограмаджиева, Е. 2008. Състояние и динамика на туристическото развитие в Източните Родопи. – *Год. на СУ, ГГФ*, кн. 2 – География, т. 100.
- Дограмаджиева, Е. 2014. Анализ на туристическото търсене в област Смолян. – *Год. на СУ*, кн. 2 – География, т. 106, 285–308.
- Дограмаджиева, Е. 2018. Настанителната база на туризма в община Смолян: предлагане, търсене и проблеми на ефективността. – В: *Устойчиво регионално развитие. Втора международна научна и бизнес конференция*. С.: ЕТ „Георги Лесков“, 24–36.
- Дограмаджиева, Е. 2018. Разширението на ски-зона Банско: проблем или решение за устойчивото развитие на туризма. – *Проблеми на географията*, кн. 1–2. С.: Изд. на БАН, 165–181.
- Дограмаджиева, Е., В. Иванова. 2008. Туристическите атракции като елемент от продукта на дестинация Златоград. – В: *Сб. доклади от Младежки научни конференции с международно участие „Бъдещето на географията в България“*. В. Търново, юни (2005, 2006, 2007). Фондация ЛОПС, 218–237.
- Дограмаджиева, Е., Д. Казачка. 2007. Развитие, тенденции и проблеми на планинския туризъм в България. – *Проблеми на географията*, кн. 1–2, 120–132.
- Дограмаджиева, Е., М. Асенова. 2009. Разработване на екотуристически продукт на примера на община Разлог. *Год. на СУ, ГГФ*, кн. 2 – География, т. 101.
- Дограмаджиева, Е., М. Асенова, В. Маринов и др. 2013. Модел за проучване на туристическото развитие и управлението на туризма на местно ниво: сравнителен анализ на селата Долен, Лещен и Ковачевица. – *Год. на СУ*, кн. 2 – География, т. 105, 317–350.

- Дограмаджиева, Е., Ст. Стоянова. 2008. Културното наследство и туризмът в община Ивайловград: част от проблема или част от решението? – В: Сб. доклади от Младежки научни конференции с международно участие „Бъдещето на географията в България“, В. Търново, юни (2005, 2006, 2007). Фондация ЛОПС, 3–19.
- Еврев, П. 1986. Планински териториални единици за отдых – типология и планиране. – В: Типология и райониране на териториите за туризъм и отдых. С.: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 25–32.
- Еврев, П. 1987. Планински курорти. С.: Държавно издателство „Техника“.
- Еврев, П. 1999. Териториалноустройствено паниране на туризма и отдиha. С.: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Еврев, П. 2005. Урбанистични аспекти на развитието на туризма в планинските райони и курорти. – *Строителство Градът* online, бр. 42 от 07/11/2005; <http://stroitelstvo.info/show.php?storyid=325737>
- Еврев, П. 2018. Банско и границата на растежа. – *Градът*, 01.01.2018. / (gradat.bg/weekly) https://gradat.bg/news/2018/01/11/3110292_stns_d-r_arh_petko_evrev_bansko_i_granicata_na_rasteja
- Закон за защитените територии, обн. ДВ, бр. 133 от 11.11.1998 г., посл. доп. ДВ, бр. 1 от 03.01.2019 г.
- Закон за регионалното развитие, обн. ДВ, бр. 50 от 30.05.2008 г., посл. изм. и доп. ДВ, бр. 28 от 29.03.2018 г.
- Закон за устройство на територията, обн. ДВ, бр. 1 от 02.01.2001 г., посл. изм. и доп. ДВ, бр. 1 от 03.01.2019 г.
- Иванова, С. 2015. Възможности и перспективи за устойчиво развитие на сноубординг туризъм в град Чепеларе – България. – В: Сб. доклади от IV международна научна конференция „Климатични промени, икономическо развитие природна среда и хора: регионално развитие на страните от Централна и Източна Европа, 7–9 октомври 2015. Пловдив: АИ „Талант“, ВУАРР, 334–344.
- Илиева, Н. 2016. Прогноза на населението в планинските територии на България до 2050 г. за целите на регионалното развитие. – В: Сб. доклади от Научна конференция „Географски аспекти на планирането и използването на територията в условията на глобални промени“, гр. Вършец, България, 23–25.
- Казаков, А. 2007. Туризмът в Родопите – възможности за духовно и физическо преживяване. – *Rhodopica*, кн. 2. Дружество на археолозите и историците в Смолян.
- Кръстев, В. 2016. Планински курорти: туристическа еволюция в териториалната организация. – *Проблеми на географията*, бр. 1–2, БАН, 25–35.
- Лалев, Л. 2015. Роля на бизнес сектора за развитието на нова туристическа дестинация. Дисертация. СУ „Св. Климент Охридски“, ГГФ, катедра „География на туризъм“, С.
- Малчев, М., Ч. Сотиров. 2015. Планински туризъм. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“.
- Маринов, В. 1997. Туризмът. – В: Райони за природозащита. С., НИЦРЖП.
- Маринов, В. 2002. Настанителната база на туризма в България в периода на прехода: основни промени в количествените и структурните характеристики. – *Год. на СУ, ГГФ*, кн. 2 – География, т. 94, 209–231.

- Маринов, В., В. Янева, М. Въжарова и др. 2000. Мониторинг на туристическото търсене. Регионална информационна система за наблюдение на туристическото търсене в Пиринския туристически район (на примера на община Банско). С.: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Маринов, В., М. Асенова. 2008. Законодателно проучване с оглед усъвършенстване на българската нормативна база и определяне на мерки за стимулиране на туристическата дейност в България. С., Народно събрание на Република България, Студентска програма за законодателни проучвания.
- Маринов, В., М. Асенова. 2018. Предизвикателства пред устойчивото развитие на туризма в планинските райони на България. – В: Устойчиво регионално развитие. Втората международна научна и бизнес конференция. С., ЕТ „Георги Лесков“, 10–23.
- Маринов, В., М. Бъчваров. 1990. Антропогенни условия и ресурси на отдиха и туризма. С.: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Маринов, В., М. Воденска, М. Асенова. 2000. Туристическо развитие на общини Банско и Разлог (туристическо търсене и влияние на туризма върху местната икономика). – *Год. на СУ, ГГФ*, кн. 2 – География, т. 90, 227–246.
- Маринов, В., Н. Попова. 1992. Шансове и рискове при развитието на екологичен туризъм в района на Рила и Пирин (насоки за стратегия) – доклад на работна среща по развитие на еко и устойчив туризъм в Рила и Пирин. Банско (непубл.).
- Маринов, В., Н. Попова. 1993. Шансове и рискове при развитието на екологичен туризъм в района на Рила и Пирин (насоки за стратегия). – *Бизнес журнал туризъм*, № 6, 25–26, 1994, № 1, 30–32.
- Маринов, В., Н. Попова и др. 1996. План за управление на околната среда в курортни зони Банско и Боровец. С., ФАР – Министерство на околната среда.
- Митова, Р. 2015. Туристическа достъпност и капацитет на транспортната система на ПП „Витоша“ – предизвикателства пред устойчивото развитие на туризма. – В: *Туризмът в епохата на трансформацията*. Сб. с доклади от юбилейна международна научна конференция, посветена на 50-годишнината от създаването на специалност „Туризъм“ в ИУ – Варна. Т. Дъбева (ред.). 06–07.11.2015, Варна.
- Митова, Р. 2016. Концепция за устойчиво развитие на туризма на Витоша. Дисертация. СУ „Св. Климент Охридски“, ГГФ, катедра „География на туризма“.
- Митова, Р. 2018а. Ски на Витоша: между амбициите и възможностите. – В: *Устойчиво регионално развитие*. Втората международна научна и бизнес конференция. С.: ЕТ „Георги Лесков“, 37–47.
- Митова, Р. 2018б. Настанителният сектор на Витоша: структурни особености и проблеми на използването. – *Год. на СУ, ГГФ*, кн. 2 – География, т. 110, 313–334.
- Мишев, К., В. Велчев, Л. Зяпков и др. (ред.). 1989. Природният и икономическият потенциал на планините в България. Т. 1: Природа и ресурси. С.: Изд. на БАН.
- Национална стратегия за устойчиво развитие на туризма в Република България (2014–2030). Актуализирана версия. 2017. Министерство на туризма, София, http://www.tourism.government.bg/sites/tourism.government.bg/files/documents/2018-01/nsurtb_2014-2030.pdf
- Нешева, М. 2001. Отношение на местното население към развитието на туризма в общините Смолян и Чепеларе. – *Год. на СУ, ГГФ*, кн. 2 – География, т. 91.

- Никлин, Е. 1995. Възможности за развитие на рекреационната функция на западната част на Витоша и подножието ѝ. – *Год. на СУ, ГГФ*, кн. 2 – География, т. 86.
- Николова, В. 2007. Възможности за развитие на културния туризъм в Смолянска област. – *RHODOPICA*, кн. 2, Смолян.
- Николова, В. 2007. Фолклорът като ресурс за развитие на културен туризъм в Родопите. – В: Сб. „Хуманитаристични изследвания за Родопите в началото на XXI век“. Конференция на Исторически музей – Смолян.
- Николова, В. 2009. Анализ на туристическото търсене в пограничната територия на Родопите (България–Гърция). – В: Сб. доклади от международна научна конференция „Тенденции в развитието на съвременния туризъм“, 15-17 октомври 2009, ПУ „Паисий Хилендарски“, филиал Смолян. Смолян, с. 59-65.
- Николова, В. 2011. Религиозната обредност в Родопите – ресурс за развитие на туризма. – В: Сб. „Туризмът – предизвикателства в условията на икономическа криза“. С., НБУ.
- Николова, В. 2011. Анализ на туристическия обмен между граничните райони на Смолянска област и Северна Гърция – префектури Ксанти, Кавала и Драма. Юбилейна научна конференция с международно участие „Човекът и вселената“, СУБ, Смолян.
- Николова, В. 2011. Традиционните културни събития в Смолянска област – ресурс за развитие на културен туризъм. – В: Сб. „Туризмът – състояние и перспективи“, Научна конференция, КИА, Пловдив.
- Николова, В. 2011. Туризмът по поречието на река Арда – състояние и перспективи. – В: Юбилейна научна конференция с международно участие „Предизвикателства пред туризма през 21 век“. Т. 1, УНСС.
- Николова, В. 2013. Анализ на туристическото предлагане и туристическото търсене в общините Самоков, Долна баня и Сапарева баня. – *Год. на СУ, ГГФ*, кн. 2 – География, т. 105, 381–398.
- Николова, В. 2015. Устойчив туризъм по долината на река Арда – развитие и перспективи. – В: Област Кърджали – привлекателна туристическа дестинация. Кърджали: РКР Принт ООД, 57–67.
- Николова, В. 2016. Влияния на инфраструктурата на Смолянска област върху развитието на туризма, СУБ – Смолян. Научни трудове. Т. 2. С.: СУБ, 155–162.
- Николова, В. 2017. Ресурси за развитие на устойчив туризъм в Западнородопските общини Девин, Доспат, Борино и Брацигово. Добри практики. – В: Устойчиво регионално развитие на България. С.: Булгед ООД, 98–111.
- Николова, В. 2018. Усвояване на материалното културно наследство в Смолянска община за нуждите на културния туризъм. Особенности и проблеми. – В: Регионално развитие и политика. Юбилейен сборник, посветен на проф. д-р Петър Славейков. Ст. Карастоянов, Й. Алексиева, Г. Рашкова и др. (ред.). С.: Мелани, 29–38.
- Петкова, Е. 2017. Сравнителен анализ на дейността на местата за настаняване в планински курорти Боровец и Пампорово през 2014 г. по месеци. – *Год. на СУ, ГГФ*, кн. 2 – География, т. 108, 353–376.

- Петкова, Н., М. Бъчваров, Л. Попов. 1987. Моделирането като метод за оценка на развитието на Боровец в перспектива. – В: Сб. доклади от научна конференция „Боровец 90“. С., 78–90.
- Пешева, Х. 2017. Българският туризъм в условията на циклично развитие. Сравнително изследване на хотелиерския сектор в общините Тетевен и Троян. Дисертация. СУ „Св. Климент Охридски“, ГГФ, катедра „География на туризма“.
- План за управление на Национален парк „Пирин“, приет с Решение № 646/06.08.2004 г. на Министерски съвет, ДВ, бр. 73/2004 г.
- План за управление на Национален парк „Рила“, приет с Решение № 522/04.07.2001 г. на Министерски съвет, ДВ, бр. 66/2001 г.
- План за управление на Национален парк „Централен Балкан“, приет с Решение № 195/24.03.2016 г. на Министерски съвет, ДВ бр. 26/01.04.2016 г.
- План за управление на Природен парк „Витоша“, приет с Решение № 305/22.04.2005 г. на Министерски съвет, ДВ, бр. 38/2005 г.
- План за управление на Природен парк „Врачански Балкан“, приет с Решение № 750/14.10.2011 г. на Министерски съвет, ДВ, бр. 82/2011 г.
- Попов, Л. 1995. Отражение на пространствено-времевата динамика на природните ресурси върху капацитета на терените за ски спорт. – *Год. на СУ*, ГГФ, кн. 2 – География, т. 87.
- Попова, Н. 1986. Закономерности в рекреационното усвояване на планините в България. – В: Типология и райониране на териториите за туризъм и отдих. С., 166–176.
- Попова, Н. 1989. Категоризация и типология на природния рекреационно-туристически потенциал на планините в България. – В: Природният и икономическият потенциал на планините в България. Природа и ресурси. Т. 1. К. Мишев, В. Велчев и др. (ред.). С.: Изд. на БАН.
- Попова, Н. 2003. Отношение на местното население към устойчивото развитие на туризма в селищата около Природен парк „Витоша“. – *Год. на СУ*, ГГФ, кн. 2 – География, т. 95.
- Попова, Н. 2003. Устойчиво туристическо развитие в природните паркове и основните научни задачи на рекреационната география (по примера на Природен парк „Витоша“). – *Год. на СУ*, ГГФ, кн. 2 – География, т. 93.
- Попова, Н. 2004. Възприятие на местното население за устойчивото туристическо развитие в близост до НП „Рила“ (по примера на гр. Самоков и селата Говедарци, Мала Църква и Бели Искър). – *Год. на СУ*, ГГФ, кн. 2 – География, т. 96.
- Попова, Н. 2007. Отношение на местното население към устойчиво туристическо развитие в гр. Вършец. – *Год. на СУ*, ГГФ, кн. 2 – География, т. 99.
- Попова, Н. 2008. Ресурсен потенциал за културен туризъм в Източните Родопи. – *Год. на СУ*, ГГФ, кн. 2 – География, т. 100.
- Попова, Н. 2009. Особенности в туристическото търсене и предлагане в община Чепеларе. – *Год. на СУ*, ГГФ, кн. 2 – География, т. 101.
- Рашкова, Г. 2009. Устойчиво икономическо развитие в условията на финансово-икономическа криза (по примера на настанителната база в община Смолян). – В: Сб. доклади от международна научна конференция „Тенденции в развитието на

- съвременния туризъм“, 15–17 октомври 2009. ПУ „Паисий Хилендарски“, филиал Смолян, 23–25.
- Стамболски, В. 2009. Развитие на планинския туризъм в България (на примера на община Банско, Берковица и Чепеларе). – *Год. на СУ, ГГФ*, кн. 2 – География, т. 101.
- Събев, Д., Р. Йорданов. 2015. Модели за развитие на планинските райони в България. Доклад „Социално – икономическо изследване в общини Банско, Велинград, Сапарева баня, Девин, Невестино и Кюстендил“. Изготвен по проект „Гражданско участие за устойчиви планини“ (прозрачни планини). С., Сдружение за дива природа Балкани.
- Тишков, Х. 1989. Природни рекреационни ресурси на българските планини. – В: Природният и икономическият потенциал на планините в България. Природа и ресурси. Т. 1. К. Мишев, В. Велчев и др. (ред.). С.: Изд. на БАН.
- Червенкова, Л. 2017. Приносът на Петър Дънов за развитието на планинския туризъм в България. – Във: Физическо възпитание, спорт и кинезитерапия. Научно-приложни изследвания. С.: НСА ПРЕС, 107–118.
- Шопова, И., З. Григорова. 2013. Община Борино – възможности за нишови туристически продукти. – *Списание за наука „Ново знание“*, год. II, бр. 1, ВУАРР, 394–400.
- Юркова, Р. 2012. Особенности и тенденции в туристическото развитие на България по типове общини. Дипл. работа. СУ „Св. Климент Охридски“, ГГФ, катедра „География на туризма“.
- Янева, В. 2009. Проектът „Супер Боровец“ – развитие на териториалната система на отдиха и туризма (ТСОТ). – *Год. на СУ, ГГФ*, кн. 2 – География, т. 101.
- Assenova, M. 2013. Models of rural tourism development in mountain villages. – *Ankara University Journal of Environmental Sciences*, vol. 5, issue 1, 35–47.
- Assenova, M. 2013. Problems of sustainable tourism development in Strandzha Nature Park. – *Journal of Environmental and Tourism Studies*, vol. 1, issue 1. Bucharest: Editura Universitara.
- Assenova, M., V. Marinov, V. Yaneva. 2015. Patterns of development of mountain tourist centers in Bulgaria. – In: *Climate Change Impacts on High-Altitude Ecosystems*. Cham, Switzerland: Springer International Publishing, 609–625.
- Demiroglu, O. S., M. T. Turp, Y. Ozturk et al. 2016. Technical Climate Change Adaptation Options of the Major Ski Resorts in Bulgaria. – In: *Sustainable mountain regions: Challenges and perspectives in Southeastern Europe*. B. Koulov, G. Zhelezov (eds). Cham, Switzerland: Springer International Publishing, 77–88.
- Dogramadjieva, E. 2013. Field Research of Tourism Supply and Demand in Mountain Villages: The Case of West Rhodope Architecture Reserves. – *Ankara University Journal of Environmental Sciences*, vol. 5, issue 1, 61–74.
- Dogramadjieva, E., V. Marinov. 2013. The role of Vitosha Mountain in the development of Sofia as a tourist destination: current state and attitudes. – *Journal of Environmental and Tourism Studies*, vol. 1, issue 1. Bucharest: Editura Universitara.
- Grozeva, M. 2017. Accommodation base and opportunities for tourism development of rural areas in Gabrovo district. – In: *Proceedings of the International Scientific Conference*

- “Contemporary Tourism – Traditions and Innovations”. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press, 303–314.
- Herbin, J. 1997. Quel tourisme pour les montagnes bulgares? – In: Rapport au Symposium International “Observation de l’environnement de montagne en Europe”, Borovetz (Bulgarie), 15–17 octobre 1997.
- Kaloyanov, K. 2015. Contemporary adaptation of traditional culture for tourism purposes in Dobarsko village (Rila Mountain). – In: Proceedings of the International Scientific Conference “Sustainable Mountain Regions: Make Them Work”. Sofia: Fakel, 100–103.
- Kazachka, D., E. Dogramadjieva. 2006. Mountain Tourism in Bulgaria – Development and Trends. – In: 24th EuroCHRIE Congress in “Search of Excellence for Tomorrow’s Tourism, Travel and Hospitality”, Thessaloniki, Greece 25–28 October, 2006.
- Koulov, B., M. Nikolova, G. Zhelezov. 2016. Mountain Development Policies in Bulgaria: Practices and Challenges. – In: Sustainable mountain regions: Challenges and perspectives in Southeastern Europe. B. Koulov, G. Zhelezov (eds). Cham, Switzerland: Springer International Publishing, 3–16.
- Lakov, P. 2017. Protected territories in the republic of Bulgaria – a basis for the development of tourism through the example of natural park “Bulgarka”. – In: UARD Yearbook, vol. 5, 253–279.
- Marinov, V. 1993. Geographische Lage, Typisierung und Besonderheiten der Kurorte in Bulgarien. – Europäische Kurorte. Fakten und Perspektiven. F. Stadtfeld (Hrsg.). Limburgerhof, 207–220.
- Marinov, V. 2012. Key Informants’ Analysis of Small Scale Tourism Development in Mountain Villages. – In: Book of Abstracts of the SEEmore Conference “Mountain Resources and their Response to Global Change”, Ankara University, 5–8 July 2012.
- Marinov, V., M. Assenova, E. Dogramadjieva. 2016. Small-Scale Mountain Tourism in Bulgaria: Development Patterns and Sustainability Implications. – In: Sustainable mountain regions: Challenges and perspectives in Southeastern Europe. B. Koulov, G. Zhelezov (eds). Cham, Switzerland: Springer International Publishing, 107–122.
- Markov, I., V. Statev. 2017. Analysis and assessment of the tourist potential of Sevlievo Municipality. – In: Proceedings of the International Scientific Conference “Contemporary Tourism – Traditions and Innovations”. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press, 285–292.
- Nikolova, V. 2015. Peculiarities and problems of the tourist infrastructure in the mountain region of Smolyan District. – In: Proceedings of the International Scientific Conference “Sustainable Mountain Regions: Make Them Work”. Sofia: Fakel, 217–223.
- Nikolova, V., A. Kazakov. 2013. Ecological status of Arda River – influences on the tourism development in the valley. – In: 2nd International Symposium on Kazdaglari and Edremit “Human-Environmental Interactions and Ecology of Mountain Systems” – proceedings and abstracts. Edremit, May 2013.
- Petkova, E. 2015. Comparative Analysis of the Activities of the Accommodation Establishments of the Bulgarian Mountain Resorts of Borovets and Pamporovo for the Period 2008–2014. – *Quaestus Multidisciplinary Research Journal*, Numaru 16, Anul IV.
- Petkova, E., V. Yaneva. 2015. The accommodation establishments at the mountain resort of Borovets and at the municipality of Samokov: a comparative analysis. – In: Proceedings

- of the International Scientific Conference “Sustainable Mountain Regions: Make Them Work”. Sofia: Fakel, 150–160.
- Stankova, M., S. Kirilov, S. Kaleichev et al. 2015. Innovation and tourism – getting sustainability through good practices. – In: Proceedings of the International Scientific Conference “Sustainable Mountain Regions: Make Them Work”. Sofia: Fakel, 172–175.
- Stefanova, D., P. Stefanov. 2018. Current state and problems of cave tourism in Bulgaria. – In: Traditions and Innovations in Contemporary Tourism. V. Marinov, M. Vodenska, M. Assenova et al. (eds). Cambridge Scholars Publishing, 170–188.
- Stefanova, D., P. Stefanov. 2019. Administration and management of tourist caves in Bulgaria. – *SocioBrains*, issue 54, February 2019, www.sociobrain.com, 411–429.
- Terziev, V., E. Arabaska, Z. Grigorova. 2015. Sustainable practices in agriculture and tourism activities in mountain regions. – In: Proceedings of the International Scientific Conference “Sustainable Mountain Regions: Make Them Work”. Sofia: Fakel, 19–24.
- Vodenska, M. 2012. Tourism impacts in mountain destinations. – In: SEEmore Conference 2012: Mountain Resources and Their Response to Global Change (abstracts), 5–8 July 2012, Ankara, Turkey.
- Vodenska, M. 2013. Factors for the territorial distribution of tourist accommodation in mountain environment (the case of Blagoevgrad, Bulgaria). – In: 2nd International Symposium on Kazdaglari and Edremit “Human-Environmental Interactions and Ecology of Mountain Systems” – proceedings and abstracts. Edremit, May 2013.
- Vodenska, M. 2014. Climate changes impact on Bulgarian tourism. – In: Год. на СУ, ГГФ, кн. 2 – География, т. 107, 7–24.
- Yaneva, V. 2009. Super Borovetz – Critical Problems and Lasting Prospects. – In: Proceedings of the international scientific conference “Global Changes: Vulnerability, Mitigation and Adaptation”. Sofia University, 17–19 April 2008. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press.
- Yankov, R., M. Nekova. 2017. A new stage in the development of the tourist localization Tryavna – Dryanovo. – In: Proceedings of the International Scientific Conference “Contemporary Tourism – Traditions and Innovations”. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press, 293–302.

SUMMARY

REVIEW OF RESEARCH ON TOURISM DEVELOPMENT AND MANAGEMENT IN THE MOUNTAIN TERRITORIES OF BULGARIA

The aim of the present study is to make a review of the published research on tourism resources and tourism development in the mountainous regions of Bulgaria in order to bring out the areas with the highest degree of investigation and to systematize the approaches of territorial tourism studies in Bulgarian mountains.

The object of the survey comprises the publications on tourism development in the mountain regions of Bulgaria, and the subject of research covers their territorial and thematic scope as well as the methodological tools used. Territorial planning documents for mountain territories and management plans for protected areas, as well as over 120 scientific publications are under consideration. The study does not cover strategic tourism documents as well as municipal development plans.

The chronological approach is applied in the study, the information gathered is also systematized on a spatial basis, and in conclusion the territorial surveys of mountain settlements, municipalities, districts and regions are grouped on the basis of the approaches used and the scientific methods of research.

A significant part of the research is at national level – about 28%. Some of studies include concepts for the development of mountain tourism, typologies of settlements, resorts, municipalities and mountain centers. A comprehensive study of tourism resources in the Bulgarian mountains has been made long time ago – in the 1980s, which shows that such a resource assessment approach has been rejected or at least forgotten. Periodically, the state of mountain tourism was studied by Bachvarov (1982) in the 1980s, by Marinov (1997) – in the mid-1990s, by Dogramagezhieva and Kazakka (2006, 2007) – 10 years later, as well as by Malchev and Sotirov (2015).

The scientific interest in tourism impacts and the attitude of the local population to tourism development is temporally bound only for the period 2000–2015, refocusing in the last years mainly towards sustainable tourism development and its monitoring.

Rila, Pirin, the Rhodopes and Vitosha are the most studied mountains in the tourist aspect, but the Rhodopes stand out with the largest number of publications and it is also the only mountain for which quite independent research is related to cultural-cognitive resources and their potential.

It is noted, however, that there is a strong concentration of scientific interest in the range of the studied mountains, both in terms of resources and in the study of the territorial system of tourism – mainly to the largest resorts and the municipalities in which they are located – Bansko, Samokov (Borovets), Smolyan and Chepelare (Pamporovo). Some other municipalities and centers in Rila, the Eastern Rhodopes, Stara Planina and the Fore-Balkan, as well as the Vitosha Mountain, have been occasionally studied. In general, interest in other mountainous territories is rather an exception.

In the review of mountain tourism research it is found that the system approach is predominantly applied using the following methods: field studies (observation with description and/or measurement, interviews and surveys), comparative analysis, statistical methods, assessment of the tourist potential of mountain territories, zoning and typologization, mapping method and GIS.

Постъпила април 2019 г.